
UNESCO LISTS FOR THE PROTECTION OF NATURAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE WORLD AND THEIR IMPACT ON TOURISM DEVELOPMENT: CASE OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA**Darko Majhoshev**Goce Delchev University-Stip, N. Macedonia, darko-majhosev@hotmail.com**Cane Koteski**Goce Delchev University-Stip, N. Macedonia, cane.koteski@ugd.edu.mk

Abstract: UNESCO was founded in 1946 as a UN specialized organization for the protection of the world's natural and cultural heritage, whose main mission is to protect, promote and promote education, science and culture at the global level, ie to promote and respect human freedoms and rights. UNESCO has 195 member states and 8 associate members. UNESCO operates in five major programs: education, natural sciences, sociology, culture and communications. UNESCO, in its activities related to the protection of the world natural and cultural heritage, maintains separate Lists for specific areas. The most famous lists run by this organization are: World Heritage List; List of World Heritage in Danger; World Heritage List Nominations; List of UNESCO Global Geoparks; List of Creative Cities; List of Intangible Cultural Heritage; UNESCO Atlas of the Worlds Languages in Danger (Atlas Map). These lists are important for the protection of the world's natural and cultural heritage, but they also have some impact on the sustainable development of tourism in the world. The Republic of Northern Macedonia, a member of UNESCO since 1993 with its natural beauties and cultural and historical heritage, is on some of the lists listed. The Ohrid region has been on the World Heritage List since 1979 and 1980 with its universal values, and in 2017 was nominated by the World Heritage Committee on the World Heritage List in danger of uncontrolled expansion. tourism, unplanned urban development and environmental destruction in the Ohrid region. The basic research question to be answered in the paper is *"Are there natural or cultural heritage sites originating in the Republic of Northern Macedonia on the UNESCO Lists and does this affect the protection of the world's natural and cultural heritage and the development of sustainable tourism?"*.

Keywords: UNESCO, World Heritage Sites, Lists, Conservation, Tourism

ЛИСТИ НА УНЕСКО ЗА ЗАШТИТА НА ПРИРОДНОТО И КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ВО СВЕТОТ И НИВНО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ РАЗВОЈОТ НА ТУРИЗМОТ: СЛУЧАЈ РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**Дарко Мајхосев**Универзитет "Гоце Делчев"-Штип, С. Македонија, darko-majhosev@hotmail.com**Цане Котески**Универзитет "Гоце Делчев"-Штип, С. Македонија, cane.koteski@ugd.edu.mk

Апстракт: УНЕСКО е основана во 1946 година како специјализирана организација на ООН за заштита на светското природното и културното наследство, чија основна мисија е заштита, унапредување и промовирање на образованието, науката и културата на светско ниво, односно унапредување и почитување на човековите слободи и права. Во УНЕСКО членуваат 195 држава и 8 придружни-асоцијативни членки. УНЕСКО делува во пет главни програми: образование, природни науки, социологија, култура и комуникации. УНЕСКО во рамките на своите активности поврзани со заштитата на светското природно и културно наследство води посебни Листи за поедини области. Најпознати листи што ги води оваа организација се: Листа на места на светско културно и природно наследство (*World Heritage List*); Листа на светско културно и природно наследство во опасност ([*List of World Heritage in Danger*](#)); Листа на номинации за светско наследство (*World Heritage List Nominations*); Листа на глобални геопаркови (*List of UNESCO Global Geoparks*), Листа на креативни градови (*List of the Creative Cities*), Листа на нематеријално културно наследство (*Lists of Intangible Cultural Heritage*); Атлас (Мапа) на УНЕСКО на јазици во опасност (*UNESCO Atlas of the Worlds Languages in Danger*), Листа на резерви на биосферата (*Biosphere reserves*), Регистар на светски сеќавања (*Memory of the world Register*). Наведените Листи се важни и за заштита на светското природно и културно наследство, но имаат одредено влијание и врз одржливиот развој на туризмот во светот. Република Северна Македонија, како членка на УНЕСКО од 1993 година со своите природни

убавини и културно историското наследство се најде на некои од наведените листи. Охридскиот регион уште од 1979 и 1980 година со неговите универзални вредности се најде на Листата на места на светско природно и културно наследство, а во 2017 година, од страна на Комитетот за светско наследство, беше номиниран на Листата на светско наследство во опасност поради неконтролирана експанзија на туризмот, непланскиот урбанистички развој и уништување на животната средина во Охридскиот регион.

Основно истражувачко прашање на кое треба да одговориме во трудот е "*Дали на Листите на УНЕСКО се наоѓа природно и културно наследство кое потекнува од територијата на Република Северна Македонија и дали тоа влијае врз заштитата на природното и културното наследство во светот и развојот на одржлив туризам*".

Клучни зборови: УНЕСКО, светско наследство, листи, заштита, туризам

1. ВОВЕД

УНЕСКО води евиденција на светското природно и културно наследство во форма на Листи, Регистри, и Мапи (Атласи) заради следење на нивната состојба, превенција и заштита. Листите даваат целосен преглед на географската и територијалната распореденост на светското наследство по држави, континенти, географски региони, но и по својства. Листите на УНЕСКО се креираат во координација и соработка на органите на државите членки. Секоја држава членка на УНЕСКО има Национална комисија за соработка со УНЕСКО. Евиденцијата, односно водењето на листи, има за цел постојано да се следи состојбата со различните видови и облици на светското природно и културно наследство, од аспект на нивно одржување, заштита, превенција и сл. На Листите на светското културно и природно наследство на УНЕСКО влегуваат објекти (места) кои се номинирани и одобрени по меѓународната програма за светско наследство на Комитетот за светско наследство (*Метдијески&Џулуески, стр. 128*). Во 2019 година во рамките на УНЕСКО се водат девет видови на Листи за разни специфични видови на својства на светското наследство (природно, културно, нематеријално, наследство во опасност, геопаркови, креативност, јазици во исчезнување, светска меморија). Обврската за евиденција произлегува од одредбите на *Конвенцијата за заштита на светското културно и природно наследство (1972)* и *Конвенцијата за заштита на нематеријалното културно наследство (2003)* на УНЕСКО.

2. ОПШТО ЗА УНЕСКО

УНЕСКО (*eng. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*) е основана на 16 ноември 1946 година како специјализирана агенција на ООН чија основна мисија е *заштита, унапредување и промовирање на образованието, науката и културата на светско ниво, односно унапредување и почитување на човековите слободи и права*. Основното мото на УНЕСКО е "*Градење мир во главите на жените и мажите*" (*Building peace in the minds of woman and men*). Седиштето на УНЕСКО е во Париз, но ширум светот функционираат над 54 канцеларии.⁵⁶ Во УНЕСКО членуваат 195 држава и 8 придружни-асоцијативни членки.⁵⁷ УНЕСКО делува во пет главни програми: образование, природни науки, социологија, култура и комуникации. Организацијата поддржува проекти за писменост, развој на техниката и педагогијата, регионалната културна историја, културната различност и програми кои ги поддржуваат меѓународните договори за заштита на светското културно наследство.

Органи на УНЕСКО се: Генерална конференција, Извршен одбор, Секретаријат, и Генерален директор.

Генерална конференција (195) члена и се состанува на две години. Ги одредува главните насоки на политиката на УНЕСКО, ја донесува програмата и буџетот на организацијата, го избира Извршниот одбор и го назначува Генералниот директор. Работни јазици на Генералната конференција се арапски, кинески, англиски, француски, руски и шпански.

Извршен одбор има 58 члена, кои ги избира Генералната конференција, водејќи се од принципот на рамномерна застапеност од различни географски простори. Тој е извршен орган на Конференцијата и се состанува двапати годишно. Ги извршува одлуките и задачите што му ги доверува генералната конференција и обврските што произлегуваат од Уставот на УНЕСКО.

Секретаријат е извршна филијала на УНЕСКО и се состои од Генерален директор и вработени (персонал) назначени од него. Секретаријатот брои 680 вработени, поделени на професионални и општи служби распоредени во 54 канцеларии ширум светот.

⁵⁶ <https://en.unesco.org/countries/field-offices>, отворена на ден 21.07.2019;

⁵⁷ UNESCO, UNESCO at a glance, ERI/2010/WS/2, UNESCO, Paris, 2010;

3. ВИДОВИ НА ЛИСТИ НА УНЕСКО

УНЕСКО води повеќе Листи на светското природно и културно наследство, но најважни се следните: Листа на места на светско културно и природно наследство (*World Heritage List*); Листа на светско културно и природно наследство во опасност (*List of World Heritage in Danger*), Листа на номинации за светско наследство (*World Heritage List Nominations*); Листа на глобални геопаркови -147 во 41 држава (*List of UNESCO Global Geoparks*), Атлас (Мапа) на УНЕСКО на јазици во опасност (*UNESCO Atlas of the Worlds Languages in Danger*).

На Листата на УНЕСКО за местата на светско културно и природно наследство се наоѓаат 1.112 места, од кои 860 културни, 213 природни, 39 комбинирани кои се наоѓаат на териториите во 167 држави.⁵⁸ Комитетот за светско наследство на УНЕСКО, 53 природни локалитети ги стави на Листата на светско културно и природно наследство во опасност лоцирани во 32 држави во светот, од кои најмногу се од Африка и Блискиот исток. Куриозитет претставува Одлуката на Комитетот донесена во 2017 година, со која историскиот центар на Виена е ставен на Листата на светско културно и природно наследство во опасност.

Листа на светско наследство во опасност (*List of World Heritage in Danger*). УНЕСКО подготвува и **Листа на светско наследство во опасност** кое е загрошено поради вооружени конфликти и војна, земјотрес и други природни катастрофи, загадување, неконтролирана урбанизација.⁵⁹ Во 2019 година на Листата на светско богатство во опасност ставени се вкупно 53 имоти на УНЕСКО.⁶⁰

Листа на номинации за светско наследство (*World Heritage List Nominations*). Трет вид на водење на листа на УНЕСКО е Листа на номинации за светско наследство. Првиот чекор што земјата членка мора да го направи е "список" на нејзините важни локации на природно и културно наследство лоцирани во рамките на нејзините граници. Овој "список" е познат како "*Предвремен список*" и обезбедува предвидување на имотите што државата-членка може да одлучи да ги поднесе за ставање на националната листа за номинација во следните пет до десет години и кои можат да се ажурираат во секое време. Тоа е важен чекор, бидејќи Комитетот за светско наследство не може да смета на номинација за запишување на списокот на светско наследство, освен ако имотот веќе не е вклучен во заложната листа на државата членка.⁶¹

Листа на глобални геопаркови (*List of UNESCO Global Geoparks*). УНЕСКО води Листа на глобални геопаркови и бројот на веб-сајтови во Глобалната мрежа на геопаркови на УНЕСКО изнесува 147 во 41 земја. Во април 2019 година, Извршниот одбор на УНЕСКО го одобри назначувањето на осум нови локации кои ја демонстрираат различноста на геологијата на планетата како нови Геопаркови.

Листа на нематеријално културно наследство (*Lists of Intangible Cultural Heritage*). Оваа Листа е воведена во 2008 година, врз основа на одредбите на Конвенцијата за зачувување на нематеријалното културно наследство од 2003 година. Комитетот за зачувување на нематеријалното културно наследство се состанува на годишно ниво за да ги процени номинациите предложени од државите потписнички на Конвенцијата и одлучува дали да ги вметне или не на Листата на нематеријално културно наследство и на Регистарот на добро зачувани практики. Со кликување на впишаните филтер елементи на web site, може да се прелистат и откријат сите номинации, но и добро зачувани практики во државите.⁶²

Атлас на УНЕСКО на јазици во опасност (*UNESCO Atlas of the Worlds Languages in Danger*). УНЕСКО има подготвено две изданија на Атласот на јазици во опасност on-line и во печатена форма. Атласот нуди информации за загрозените јазици во светот, но претставува и алатка со која секој може да предложи загрозен јазик кој ќе биде ставен на Атласот.

Листа на креативни градови (*List of the Creative Cities*). Мрежата за креативни градови е формирана во 2004, а 180 града во моментот ја сочинуваат оваа мрежа. Мрежата опфаќа седум креативни области: занаети и народни уметности, медиуми уметности, филм, дизајн, гастрономија, литература и музика. На оваа Листа се наоѓа Битола како креативен град на филмот.

Листа на резерви на биосферата (*Biosphere reserves*). Резервите на биосферата се области што содржат копнен, поморски и крајбрежен екосистем. Резервите на биосферата се номинирани од националните влади и остануваат под суверена надлежност на државите каде што се наоѓаат. Нивниот статус е меѓународно признат. Постојат 701 биосфера резерви во 124 земји, вклучително и 21 прекугранични места. Тие се распоредени: 79 места во 29 земји во Африка, 33 места во 12 земји во арапските држави, 157 места во 24

⁵⁸ <http://whc.unesco.org/en/list>, пристапено на ден 06.07.2019 година;

⁵⁹ <http://whc.unesco.org/en/158/>, пристапено на 07.07.2019;

⁶⁰ <https://whc.unesco.org/en/danger/>, пристапено на ден 20.07.2019

⁶¹ <http://whc.unesco.org/en/nominations/>, пристапено на 08.07.2019;

⁶² <https://ich.unesco.org/en/lists>, отворена на ден 15.09.2019;

земји во Азија и Пацификот, 302 места во 38 земји во Европа и Северна Америка и 130 места во 21 земја во Латинска Америка и Карибите.

Регистар на светски сеќавања (*Memory of the world Register*). Овој регистар посочува документарно наследство кое има светско значење и голема универзална вредност. Номинациите за Регистарот можат да поднесат секое лице или организација, вклучително и влади и невладини организации. Приоритет ќе имаат номинациите поднесени од или преку релевантната регионална или национална меморија на Светскиот комитет, каде што постои, или ако тоа не успее, преку соодветната Национална комисија на УНЕСКО. Се номинираат во Регистарот само оние документи кои имаат светско и универзално значење.

4. ПРИРОДНО И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ОД РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА НА ЛИСТИТЕ НА УНЕСКО

Република Северна Македонија има големо природно и културно наследство. Дел од него се наоѓаат на Листите на УНЕСКО. На девет Листи што ги води УНЕСКО на четири од нив се наоѓа природно и културно наследство кое потекнува, се наоѓа или практикува на територијата на Р.С. Македонија. Тие се: Листата на местата на светско културно и природно наследство, Листа на нематеријално културно наследство, Листа на креативни градови и Листа на резерви на биосферата.

На Листата на места на светско културно и природно наследство на УНЕСКО е запишан градот Охрид и неговата околина со Одлука бр. СС-79/CONF.003/13 на Комитетот за светско наследство на Третата сесија одржана од 22.10.-26.10.1979 година во Луксор, Египет. Во 1979 година Охридскиот регион прво е впишан на Листата на светско наследство по основ на својство на природно наследство, според критериум (iii) за суперлативните природни феномени што денес е критериум (vii). Во 1980 година, имотот на светското наследство на Охридскиот регион е проширен и на културните критериуми (i), (iii) и (iv) и станува едно од првите мешани својства на светско наследство. Поради неконтролираното уништување и експлоатација на животната средина и природните убавини на сметка на развивање на туризмот, загадување на водата на Езерото со отпадни води и цврст отпад, големиот број на диви градби во близина на брегот на Охридското Езеро (1.076 нелегални градби), од кои 80 се од цврст материјал: куќи, апартмани и објекти за сместување (хотели)..., непостоење на систем (план) за интегрално управување со Охридскиот регион, брзи урбани и туристички развојни проекти, несоодветни инфраструктурни и сообраќајни проекти и сл., Охридскиот регион се доведе во ситуација да биде предложен од страна на Комитетот за заштита на светското наследство на УНЕСКО да биде ставен на Листа на светско наследство во опасност (*List of World Heritage in Danger*). На 43-та сесија на Комитетот за заштита на светското наследство што се одржа во Баку, Азербејџан (30.06.-10.07.2019) донесе одлука за одложување на Одлуката за ставање на Листата на светско наследство во опасност до февруари 2020 година. До овој период македонската влада и локалните самоуправи на Охрид, Струга и Дебарца треба да преземат соодветни мерки и активности за отстранување на пречките кои се посочени во Извештајот на Комитетот за заштита на светското наследство. Исто така, на 43-та сесија на Комитетот, донесена е Одлука делот на Охридското Езеро што припаѓа на Албанија да биде под заштита на УНЕСКО, со што Охридскиот регион и Охридското Езеро во целост потпадна под заштита на оваа меѓународна организација.⁶³

Листа на нематеријално културно наследство (*Lists of Intangible Cultural Heritage*). На оваа Листа се најдоа пет нематеријални културни наследства и практики кои потекнуваат и се практикуваат на територијата на Република С. Македонија. Тие се: 1) Празник на Светите четириесет маченици во Штип запишано во 2013 година (*Feast of the Holy Forty Martyrs in Shtip*), Inscribed in 2013 (8.COM); 2) Копачката, фолклорна игра од с. Драмче, Пијанец (*Kopachkata, a social dance from the village of Dramche, Pijanec*) -North Macedonia), Inscribed in 2014 (9.COM); 3) Гласочко – машко двогласно пеење, Долни Полог (*Glasechko, male two-part singing in Dolni Polog (Macedonia)*), Inscribed in 2015 (10.COM); 4) Културни практики поврзани со 1 март (*Cultural practices associated to the 1st of March (Bulgaria –North Macedonia – Republic of Moldova –Romania)*), Inscribed in 2017 и 5) Пролетна прослава, Едерлези (*Spring celebration, Hidrellez (North Macedonia and Turkey)*), Inscribed in 2017 (12.COM).⁶⁴

⁶³ Во февруари 2018 година Република Албанија поднесе Апликација за номинирање на делот на Охридското Езеро што се наоѓа на територијата на Албанија на Листата на светско наследство на УНЕСКО. На 43-та Сесија на Комитетот за заштита на светското наследство на УНЕСКО, во Баку, Азербејџан, донесена е Одлука и делот на Охридското Езеро на територијата на Албанија да биде под заштита на УНЕСКО.

⁶⁴ National Commissions for UNESCO, Annual Report, 2017, p. 132;

Листа на креативни градови (*List of Creative Cities*). На оваа Листа од нашата држава се наоѓа градот Битола како креативен град на филмот. Мрежата за креативни градови е формирана во 2004, а 180 града во моментот ја сочинуваат оваа мрежа. Филмското наследство на градот потекнува од почетокот на 20 век, а филмската индустрија сега претставува столб на креативната економија на градот. Историјата на Битола со филмот датира од браќата Манаки кои како пионери во филмот и фотографија ја доведоа во Битола - порано именуван Манастир - филмска камера „Bioscope 300“. Браќата Манаки ги направиле првите фотографии со снимки на Балканот од Отоманскиот период. Во нивна чест, секоја година од 1979 година се одржува на далеку познатиот Меѓународен филмски фестивал „Браќа Манаки“. Од неодамна Општината Битола вовеле две главни програми посветени на поддршка на креирањето филмови: Отвореното студио "Film City" и "Filmland Bitola". Обете програми имаат за цел да ја промовираат креативната индустрија и да го направат градот меѓународно познат центар за филм.⁶⁵

Листа на резерви на биосферата (*Biosphere reserves*). На оваа Листа од нашата држава од 2014 година се наоѓа Регионот Охрид-Преспа како заедничко резерва на биосферата со Албанија ((The Ohrid-Prespa Transboundary Biosphere Reserve). Областа е распространета на основна површина: 14.339,25 хектари (13.457,81 ha копнена; 881,44 ха водна). Областа е комбинација на вода (езера, потоци), шума и планински релјефи додека рамните области граничат со надворешните граници на териториите што се протегаат низ двете земји. Заедно, системот на Охридското и Преспанското Езеро е еден од најголемите во Европа од ваков вид. И двете езера се со посебна вредност на национално и меѓународно ниво заради нивната геолошка и биолошка посебност. Охридското Езеро е познато по над двесте ендемични видови во групи како што се дијатоми, олигохети, пијавици, пориферанци, трикладици, мекотели, остратоци и риби. Исто така, постои уникатна и ендемична шумска заедница составена од шуми како што се широките листопадни шуми.

Листа на глобални геопаркови (*List of UNESCO Global Geoparks*). На оваа Листа од нашата држава засега не се наоѓа ниту еден геопарк. До 2019 година на Тентативната листа (Tentative Lists) се ставени четири места: Антички и исконски букови шуми на Карпатите и другите региони на Европа – продолжување (31/01/2019), Архео-астрономски локалитет "Кокино" (30/01/2009), Пештера "Слатински Извор" (24/06/2004), Маркови Кули (24/06/2004). Во 2019 година се подготвува студија и досие за геопаркот Крагово-Злетово кој Р.С. Македонија ќе го номинира на Тентативната (пробната) листа на УНЕСКО (Милевски,) за прием во глобалната мрежа на геопаркови.

5. ЗАКЛУЧОЦИ

Иако РМ е релативно мала држава по територија, во неа на е сконцентрирано големо природно и културно наследство што претставува голем туристички потенцијал. Листите на УНЕСКО се своевиден маркетинг на природното и културното наследство на државите на чија територија се наоѓа истото. Но, Листите се и еден вид опомена да се чува природното наследство како благодет за идните генерации. Природното и културното наследство на Охридскиот регион се магнет за туристите од целиот свет. Доколку овој Регион се стави на Листата на културното и природно наследство во опасност, тогаш тоа ќе има негативни последици врз развојот на туризмот во Република С. Македонија. Кај туристите ќе се смени перцепцијата за туристичките вредностите на Охридскиот регион, а се очекува и да го заобиколуваат како туристичка дестинација. Тоа, пак ќе ја влоши меѓународната положба на нашата држава во меѓународната заедница.

Исто така, на **Листа на нематеријално културно наследство** (*Lists of Intangible Cultural Heritage*) од нашата држава се наоѓаат и пет нематеријални културни наследства и практики кои потекнуваат и се практикуваат на територијата на Република С. Македонија. Тие, при традиционалното практикувањето на настаните привлекуваат голем број на на туристи кои ги следат настаните, а некои од нив и ги практикуваат истите. Листите на УНЕСКО се еден вид маркетиншки материјал кои ги содржи најважните информации за конкретното природното, културното и нематеријалното наследство, како и практиките што се практикуваат во одредени места, држави и региони. WEB страната на УНЕСКО е многу добро дизајнирана и претставува добра алатка за добивање на потребни информации за културното и природното наследство во сите држави во светот, меѓу кои и РМ. Сите Листи на УНЕСКО всушност претставуваат еден вид на меѓународни стандарди за превенција и заштита на светското наследство (природно и културно), кои државите членки треба да ги почитуваат. Исто така, Листите на УНЕСКО се добар туристички водич од кои можеме да црпише релевантни информации за местоположбата на природното и културното наследство кои туристот ќе

⁶⁵ <https://en.unesco.org/creative-cities/bitola>, otvorena na den 15.09.2019;

го поттикнат за туристички патувања и учество на некој настан со туристички вредности (карневал, фестивал и сл.).

Можеме да заклучиме дека Листите на УНЕСКО имаат големо влијание врз развојот на туризмот во светот, а во тој контекст и во Р.С. Македонија.

ЛИТЕРАТУРА

Методијески, Д. Цуцулески, Н. (2015), *Меѓународен туризам*, Светлост, Скопје;

Методијески, Д. (2019), *Туристичка политика* (учебник), Универзитет Гоце Делчев-Штип

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2003;

Convention for the Protection of Natural and Cultural Heritage, UNESCO, 1972;

Decision : 43 COM 8B.9, Natural and Cultural Heritage of the Ohrid region (Albania, North Macedonia),

Decision on Enrolling the Ohrid Region on the List of World Treasures no. CC-79/CONF.003/13, Paris, 30 November 1979;

Milevski, I. (2019), Project: [*Preparation of study and dossier for the "Lesново" geopark - the first aspiring geopark in North Macedonia*](#),

National Commissions for UNESCO, Annual Report, 2017,

UNESCO, The World Heritage Committee, Decision 43COM 8B.9, WHC/19/43.COM/19, 43rd Session, Baku, Azerbaijan, 30.06.-10.07.2019 (pdf);

Reports of the World Heritage Centre and the Advisory Bodies, Working documents, 43rd session of the World Heritage Commit, Baku, Republic of Azerbaijan, 30 June-10 July 2019, <http://whc.unesco.org/en/list/99/>, opened on 28.07.2019; WHC/19/43.COM/5A point 106:

<https://mk.voanews.com/a/ohrid-unesco/4955952.html>, opened on 04.07.2019;

<http://whc.unesco.org/en/list>, opened on 06.07.2019;

<http://whc.unesco.org/en/158/>, opened on 07.08.2019;

<http://whc.unesco.org/en/nominations/>, opened on 08.08.2019;

<https://whc.unesco.org/en/danger/>, opened on 20.08.2019

<https://en.unesco.org/countries/field-offices>, opened on 21.08.2019;

<https://ich.unesco.org/en/9com>, opened on 15.09.2019;

<https://ich.unesco.org/en/lists>, opened on 15.09.2019;

<https://en.unesco.org/creative-cities/bitola>, otvorena na den 15.09.2019;

<http://whc.unesco.org/en/statesparties/>